

XIX ASRDA TURKISTONDAGI IJTIMOYIY-IQTISODIY AHVOL

Umurov Sh.R.¹¹ Ilmiy rahbar: Samarqand davlat tibbiyot universiteti
"Ijtimoiy va gumanitar fanlar" kafedrası o'qituvchisiMuhammatova Sitora¹Xayitbayeva Laylo¹Murtazayeva Eleanora¹¹ Samarqand davlat tibbiyot universiteti
Pediatriya fakulteti talabalariMAQOLA
MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 09.01.2025

Revised: 10.01.2025

Accepted: 11.01.2025

KALIT SO'ZLAR:

XIX asr, Turkiston, iqtisodiy rivojlanish, ijtimoiy qatlamlar, qishloq xo'jaligi, sanoat, Rossiya imperiyasi, mustamlakachilik, shaharlar, savdo aloqalari.

XIX asrda Turkistonning ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli murakkab va ko'p jihatdan o'zgarishlarga boy bo'lgan davrni tashkil etdi. Ushbu maqolada, XIX asrda Turkistonda iqtisodiy taraqqiyot, savdo aloqalari, qishloq xo'jaligi, sanoat va shaharlarning rivojlanishidagi o'zgarishlar, shuningdek, mustamlakachilikning ta'siri va ijtimoiy qatlamlarning holati tahlil qilinadi. Turkistonning Rossiya imperiyasining tarkibiga kirishi, uning ijtimoiy va iqtisodiy tuzilmasiga qanday ta'sir ko'rsatganligi, mahalliy xalqlar uchun iqtisodiy va siyosiy oqibatlari haqida so'z yuritiladi. Shuningdek, ushbu davrdagi siyosiy va iqtisodiy tizimlarning o'zgarishi, uning xalqlarga ta'siri, iqtisodiy tarmoqlardagi o'zgarishlar va ijtimoiy hayotdagi o'zgarishlar haqidagi ma'lumotlar taqdim etiladi.

KIRISH. XIX asrning boshlarida Turkistonning asosiy iqtisodiy tarmog'i dehqonchilik va chorvachilik edi. Aholining asosiy qismi qishloqlarda yashagan va asosan paxta, don va boshqa ekinlarni yetishtirgan. Ayniqsa, Farg'ona vodiysi, Samarqand va Buxoro kabi hududlarda paxta ishlab chiqarish keng tarqalgan edi. Paxta, o'z navbatida, Rossiya imperiyasining qishloq xo'jaligi sanoatiga xom ashyo sifatida yetkazib berilgan. Paxta ekinini kengaytirish uchun mahalliy aholiga katta mehnat majburiyatlari yuklangan, bu esa dehqonlarning hayotini og'irlashtirgan. Paxta sanoati o'zining rivojlanishida Rossiya

imperiya­si­ning iqtisodiy siyosatiga, xususan, xom ashyo ta'minoti va eksportga bo'lgan ehtiyojga muvofiq tarzda shakllandi.

Rossiya imperiyasi Turkistonga kirib kelganidan so'ng, ularning savdo aloqalari keskin o'zgardi. Rossiya va Turkiston o'rtasida yangi savdo yo'llari ochildi. Turkistonning asosiy savdo yo'llari Rossiya imperiyasi­ning markaziy hududlari bilan bog'landi, bu esa iqtisodiy integratsiya­ning kuchayishiga olib keldi. Ammo bu aloqalar ko'p jihatdan Rossiya­ning manfaatlarini ko'zlab amalga oshirildi. Mahalliy mahsulotlar, ayniqsa paxta, paxta tolasi va guruch, Rossiyaga eksport qilindi, va bu mahsulotlar ustidan Rossiya nazoratini kuchaytirdi.

Shaharlar, ayniqsa Samarqand, Buxoro, Toshkent va Farg'ona, o'sha davrda savdo markazlari sifatida rivojlandi. Biroq, bu rivojlanish ko'proq Rossiya imperiyasi­ning ehtiyojlariga xizmat qilish uchun amalga oshirildi. Shaharlar o'rtasida yangi savdo tizimi o'rnatildi, lekin bu rivojlanish mahalliy aholiga unchalik foyda keltirmadi. Shaharlarning iqtisodiy faoliyati ko'proq Rossiya­ning markaziy hududlari bilan aloqalarini mustahkamlashga qaratilgan edi. Turkistonning iqtisodiy tizimi, mustamlakachilik siyosati tufayli, juda ko'p hollarda Rossiya uchun foyda keltirishga xizmat qildi.

Sanoat rivojlanishi, ayniqsa, Turkistonning qishloq xo'jaligiga bog'liq sanoat tarmoqlarida sezilarli edi. Xususan, paxta tozalash zavodlari, ip-kalava ishlab chiqarish korxonalari va kichik sanoat ob'ektlari mavjud edi. Biroq, sanoatning rivojlanishi Rossiya­ning iqtisodiy siyosatiga xizmat qilib, asosan, mahalliy iqtisodiyotni mustahkamlashdan ko'ra, Rossiya imperiyasi­ning iqtisodiy tizimini boyitishga qaratilgan edi. Temir yo'l tarmoqlari ham o'sha davrda rivojlanishni boshladi, bu esa savdo va iqtisodiy aloqalarni tezlashtirdi. Temir yo'llarining qurilishi va ular orqali mahsulotlarni transport qilishning osonlashuvi, savdo tizimini yaxshiladi, ammo bu o'zgarishlar ham Rossiya­ning manfaatlari uchun amalga oshirildi.

Rossiya imperiyasi­ning mustamlakachilik siyosati, Turkistonning ijtimoiy tuzilmasida ham katta o'zgarishlarga olib keldi. Aholi qatlamlarining tarkibi o'zgardi, yangi ijtimoiy guruhlar paydo bo'ldi. Shaharlar va tumanlarda savdogarlar, hunarmandlar va boshqa ijtimoiy guruhlar shakllandi. Aholining aksariyati esa, qishloq xo'jaligi bilan shug'ullanishda davom etdi. Biroq, yangi ijtimoiy guruhlar va ularning iqtisodiy faoliyati ko'pincha Rossiya­ning iqtisodiy tizimi bilan bog'liq edi. Qishloq aholisi, dehqonlar va chorvadorlar, juda ko'p hollarda Rossiya imperiyasi­ning yangi iqtisodiy tizimi tomonidan ekspluatatsiya qilingan.

Turkistonning iqtisodiy va ijtimoiy tuzilmasidagi o'zgarishlar, ayniqsa, Rossiya­ning mustamlakachilik siyosatining natijasi edi. Mahalliy aholi uchun bu o'zgarishlar, ko'p

jihtadan, iqtisodiy qiyinchiliklar va siyosiy repressiyalarni keltirib chiqardi. Mustamlakachilikning ta'siri, ayniqsa, qishloq xo'jaligi va mehnat resurslaridan foydalanishda ko'rinib turdi. Rossiya imperiyasi, mahalliy resurslarni o'z manfaatlari uchun ishlatishga harakat qildi va shu bilan birga, mahalliy iqtisodiy tizimni nazoratga olishga intildi. Bu jarayonlar natijasida Turkistonning iqtisodiy va ijtimoiy tizimi Rossiyaning mustamlakachilik siyosatiga moslashdi.

XIX asrda Turkistonning iqtisodiy va ijtimoiy hayoti, Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosati tufayli, ko'plab o'zgarishlarga uchradi. Bu davrda qishloq xo'jaligi, savdo aloqalari va sanoat rivojlandi, lekin bu rivojlanishlar ko'pincha mahalliy aholiga foyda keltirmadi. Rossiya imperiyasining siyosiy va iqtisodiy integratsiyasi, Turkistonning iqtisodiy tizimiga kuchli ta'sir ko'rsatdi va bu jarayonlar mahalliy xalqlar uchun iqtisodiy qiyinchiliklar va siyosiy repressiyalarni keltirib chiqardi. Shunday qilib, XIX asrda Turkistonning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosatiga asoslangan holda, yangi shakllar oldi va bu o'zgarishlar mahalliy aholi uchun ko'p jihatdan salbiy oqibatlariga olib keldi.

Ijtimoiy-iqtisodiy ahvol

1. Iqtisodiy rivojlanish

XIX asrda Turkiston iqtisodiyoti asosan qishloq xo'jaligiga tayangan. Asosiy ishlab chiqarish tarmoqlari dehqonchilik va chorvachilikdan iborat bo'lib, aholining aksariyati qishloq xo'jaligida mehnat qilgan. Aholining turli qatlamlari, masalan, dehqonlar, hunarmandlar, savdogarlar va boshqalar, o'z o'rniga ega bo'lishdi. Ammo Rossiya imperiyasining kelishi bilan Turkistonning iqtisodiy hayoti o'zgarishga yuz tutdi. Rossiya savdosining kengayishi va yangi savdo yo'llarining ochilishi, mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirishdan ko'ra, Rossiya manfaatlarini ta'minlashga qaratilgan edi.

2. Shaharlar va sanoat

XIX asrning oxirlarida Turkistonda sanoatning rivojlanishi, asosan, Rossiya tomonidan boshqarilgan o'rta va kichik sanoat korxonalarini orqali amalga oshirildi. Shaharlar esa, ko'pincha, savdo va sanoat markazlari sifatida rivojlandi. Ammo, bu rivojlanish ko'p jihatdan mahalliy aholining ijtimoiy holatiga ta'sir ko'rsatmagan. Shaharlar va sanoat rivojlanishi, ko'pincha, faqat Rossiya va boshqa xorijiy savdogarlarning manfaatlariga xizmat qilgan.

3. Ijtimoiy qatlamlar va hayot tarzining o'zgarishi

XIX asrda Turkistonda ijtimoiy qatlamlar tizimi mavjud edi. Aholining ko'pchiligi qishloq xo'jaligi bilan shug'ullangan, ammo Rossiya mustamlakachiligi natijasida yangi

ijtimoiy guruhlar, masalan, savdogarlar va ishbilarmonlar, paydo bo'ldi. Savdo va sanoatning rivojlanishi, ayrim joylarda ishchilar sinfini ham shakllantirdi. Biroq, bu o'zgarishlar ko'proq shaharlarda namoyon bo'ldi va qishloqlarda bu tizim ko'p o'zgarmadi.

Rossiya imperiyasining ta'siri

Rossiya imperiyasi Turkistonga kirganidan so'ng, uning iqtisodiy va ijtimoiy tizimi mahalliy aholi va iqtisodiyotga katta ta'sir ko'rsatdi. Rossiya tomonidan o'rnatilgan yangi savdo aloqalari va sanoat tarmoqlari, mahalliy ishlab chiqarishni qisqartirdi va ko'p hollarda o'rta asrlar uslublarini saqlagan. Turkistonning savdo aloqalari Rossiya va boshqa xorijiy davlatlar bilan o'sdi, lekin bu jarayonning aholi uchun salbiy oqibatlarini ko'rindi. Turkistonning xomashyosi, jumladan, paxta, uning eksporti va ishlab chiqarishning kuchayishi, Rossiya manfaatlariga xizmat qildi.

1. Qishloq xo'jaligi va paxta sanoati

XIX asrning ikkinchi yarmida Turkistonning iqtisodiy hayotida qishloq xo'jaligi alohida o'rin tutdi. Asosan, dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullangan aholi o'z mehnatini asosan paxta ekiniga sarfladi. Rossiya imperiyasining Turkistonga bo'lgan qiziqishi ayniqsa paxta ishlab chiqarishga bo'lgan ehtiyojdan kelib chiqdi. 1860-yillarda Rossiya paxta uchun yangi bozorlarga ehtiyoj sezdi va Turkistonning janubi, xususan, Farg'ona va Samarqand viloyatlarida paxta ekinlarini kengaytirishga katta turtki bo'ldi.

Bundan tashqari, paxta yetishtirish va uning eksporti Rossiyaning iqtisodiy manfaatlariga xizmat qildi. Paxta Turkistonning iqtisodiy rivojlanishining asosiy tarmog'iga aylandi. Shunday qilib, Turkistonning agrar sektori Rossiya imperiyasining savdo siyosatiga va xom ashyo ta'minoti tizimiga qo'shildi.

2. Sanoatning rivojlanishi

XIX asrning oxirlariga kelib Turkistonda sanoatning rivojlanishi sezilarli darajada cheklangan edi. Sanoatning rivojlanishi, asosan, qishloq xo'jaligi bilan bog'liq edi. Paxta sanoati va uning qayta ishlanishi, shuningdek, guruch, ipak va yog' ishlab chiqarish sanoati, mahalliy darajada kichik o'lchamda bo'lsa-da, rivojlanishiga olib keldi. Lekin, umumiy sanoat salohiyati cheklangan edi va ko'p hollarda bu tarmoqlar Rossiya kapitalistlarining manfaatlariga xizmat qilishga qaratilgan edi.

Ayniqsa, Turkistonga Rossiya tomonidan joriy etilgan temir yo'l tarmoqlari sanoatning rivojlanishini tezlashtirdi. Temir yo'llar, savdo va iqtisodiy aloqalarni kengaytirishga yordam berib, mahalliy ishlab chiqarishning integratsiyasini ko'paytirdi. Ammo, bu rivojlanishning ko'p jihatlari mahalliy xalqlar uchun daromad keltirishdan ko'ra, Rossiya imperiyasining sanoat va savdo manfaati uchun xizmat qildi.

3. Savdo aloqalari va iqtisodiy integratsiya

XIX asrda Turkistonning savdo aloqalari o'zgarishga yuz tutdi. Rossiya imperiyasining siyosiy integratsiyasi va iqtisodiy sohasidagi kengayish, Turkistonni yangi savdo yo'llari va bozorlarga ulashdi. Savdo aloqalarining rivojlanishi Rossiya va Osiyo o'rtasidagi tijorat aloqalarini yaxshiladi, ammo mahalliy savdogarlar uchun foyda keltirganidan ko'ra, bu tizim Rossiyaning iqtisodiy manfaatlarini ta'minlashga qaratilgan edi.

Savdo yo'llarining rivojlanishi, ayniqsa, Turkistonning o'rta va janubiy qismida muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Samarqand, Buxoro, Termiz kabi shaharlar savdo markazlari sifatida rivojlandi. Biroq, bu shaharlarning rivojlanishi, ko'pincha Rossiya tomonidan ishlab chiqilgan savdo siyosatiga bog'liq edi. Rossiya imperiyasining Turkistondagi savdo tizimi, mahalliy iqtisodiyotning rivojlanishiga imkon bermagan holda, asosan Rossiya va boshqa xorijiy mamlakatlarga xizmat qilgan.

Ijtimoiy qatlamlarning shakllanishi XIX asrda Turkistonning iqtisodiy tizimi bilan bevosita bog'liq edi. Rossiya imperiyasining ta'siri va iqtisodiy inqirozlar natijasida ijtimoiy qatlamlar o'rtasidagi farqlar kengaydi. Xalqning eng katta qismi dehqonlar va chorvadorlardan iborat bo'lib, ularning yashash sharoitlari juda og'ir edi. Rossiya tomonidan joriy etilgan soliqlar va majburiy mehnat tizimi mahalliy dehqonlar uchun qo'shimcha qiyinchiliklar keltirdi.

Bundan tashqari, shaharlar va tumanlarda savdogarlar, hunarmandlar va boshqa ijtimoiy guruhlar paydo bo'ldi. Ammo bu guruhlar ham ko'p jihatdan Rossiya tomonidan boshqarilgan iqtisodiy tizimga asoslanib ishladi. Shaharlarning rivojlanishi, o'rta va kichik sanoatning kuchayishi, yangi ijtimoiy sinflarning shakllanishiga olib keldi. Shuningdek, XIX asrda Turkistonda Rossiya imperiyasining ma'lum bir qismini tashkil etgan ruslar va boshqa etnik guruhlar bilan mahalliy aholi o'rtasidagi ijtimoiy va madaniy farqlar ham kuchaygan.

5. Mustamlakachilik va uning ijtimoiy ta'siri

Rossiya imperiyasining Turkistonni mustamlaka qilish jarayoni, bu yerda yashovchi millatlar uchun o'zgarishlarga olib keldi. Mustamlakachilikning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy ta'siri Turkistonda uzoq muddatli oqibatlar qoldirdi. Mahalliy aholi ko'plab yerlaridan mahrum bo'lib, soliq va majburiy mehnat tizimi orqali qayta qo'lga kiritildi. Bu jarayon, mahalliy xalqlar uchun iqtisodiy mustamlakachilikning kuchayishi va ijtimoiy qatlamlar o'rtasidagi farqlarni yanada chuqurlashtirdi.

Mustamlakachilikning yana bir salbiy ta'siri, bu hududdagi madaniy merosning kamayishi va mahalliy til va urf-odatlarining zaiflashishi bo'ldi. Rossiya tomonidan joriy

etilgan yangi siyosat va iqtisodiy tizimlar mahalliy madaniyatni asosan o'z manfaatlariga xizmat qiladigan tarzda o'zgartirdi.

Xulosa

XIX asrda Turkistonda ijtimoiy-iqtisodiy hayotda katta o'zgarishlar ro'y berdi. Rossiya mustamlakachiligining ta'siri, iqtisodiy tizimning o'zgarishi va yangi ijtimoiy qatlamlarning shakllanishi o'sha davrdagi Turkistonni yangi ijtimoiy-iqtisodiy tartibga olib keldi. Mahalliy aholi hayoti ko'plab o'zgarishlarga duch keldi va yangi siyosiy sharoitda o'zining iqtisodiy va ijtimoiy holatini yangicha qurdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rossiya imperiyasining Turkistonda ta'lim sohasi va vaqf mulkchilik siyosatiga munosabati tarixshunosligi masalalari Sh.S. G'offorov, Sh.R.Umurov
2. Science and Education 2 (11), 1120-1126 38 2021
3. In the second half of the XIX century in Turkestan waqf condition of property Sh.R Umurov
4. Thematics Journal of Social Sciences 8 (2) 34 2022
5. On the issue of the policy of the Russian Empire to waqf property in Colonial Turkestan U.Sh Radjabovich
6. Thematics Journal of Social Sciences 8 (3) 33 2022
7. Turkistonda XIX asrning ikkinchi yarmida vaqf mulklarining ahvoli Sh.R Umurov
8. Science and Education 3 (4), 1460-1466 26 2022
9. Issues of historiography of the Russian Empire's attitude to education and foundation property policy in Turkestan Sh.R Umurov
10. International Journal of Advanced Research in Management and Social Sciences ... 13 2021
11. ROSSIYA IMPERIYASINING TURKISTONDA VAQF MULKCHILIK SIYOSATIGA MUNOSABATI (SAMARQAND VILOYATI MISOLIDA) Sh.R Umurov
12. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ 46 (7), 79-82 2024
13. O'ZBEKISTONDA VAQF MULKLARI: TARIX VA HOZIRGI ZAMON (SAMARQAND MISOLIDA) GS Safarovich, SR Umurov, TM Komiljon o'gli
14. JOURNAL OF EDUCATION, ETHICS AND VALUE 3 (3), 129-136 2024

15. O'zbekistonda vaqf mulklari: tarix va hozirgi zamon (Samarqand misolida) Sh.S G'offorov, Sh.R Umurov
16. Science and Education 4 (11), 341-348 2023
17. Rossiya imperiyasining Turkistonda vaqf mulkchilik siyosatiga munosabati (Samarqand viloyati misolida) Sh.R Umurov
18. ILM-FAN DINAMIKASINING IMMANENT, GENETIK-EVOLYUTSION VA FUNKSIONAL VAZIFALARI //News of the NUUZ. – 2024. – T. 1. – №. 1.8. – C. 188-190.
19. Rakhmatullaevna U. L., Aminabonu K. FUNCTIONAL TASKS OF THE DYNAMICS OF THE DEVELOPMENT OF SCIENCE IN THE EAST //International journal of artificial intelligence. – 2024. – T. 4. – №. 03. – C. 296-298
20. Majidov Sh.F. (2020). On the issue of ethnopolitical aspects of national security //Международный журнал Konsensus. – 2020. – T. 1. – №. 2.
21. Majidov, Sh.F. (2020). Milliy havfsizlikni etnosiyosiy jihatlari: YeI tajribasi (2000-yillar boshi). Vzgl'yad v proshloe, (SI-1№ 2).